

ՎԵՐԱՆՈՐՈԳՈՒԹԻՒՆ Ս. ՅԱՐՈՒԹԵԱՆ ՏԱՃԱՐԻ

Տեղեկագիր Ս. Յարութեան Տաճարին մեզ կատարուած Հայկական պեղումներու մասին,
ինչպէս նաեւ Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ Տաճարին եւ Հանդերձից Բաժանման մասրան
վերանորոգութեան առիւլ:

Ամենապատիւ Տ. եղիշէ Ս. Արք. Տէրութեան,
Բարեխնամ Պատրիարք Ս. Աթոռոյ
ի Ս. Աթոռ

Ամենապատիւ Ս. Պատրիարք Հայր,

1963 Յունիս 1 ին, Ձերդ Սրբազնութեան բարեհաճ կարգադրութեամբ, վերստին
նշանակուեցանք վերահսկիչ Ս. Տեղեաց եւ Ս. Յարութեան Տաճարի վերանորոգու-
թեան գործին:

Ձերդ Ամենապատուութեան վերին հսկողութեան տակ, մինչև աւարտումը Ս.
Յարութեան հայապատկան մասերուն վերանորոգութեանց գործին, մենք խղճմտօրէն
կատարեցինք մեզի վստահուած այս պատասխանատուութիւնը եւ, գոհութիւն Աստու-
ծոյ, այսօր հայկական բաժիններու վերանորոգութիւնները արդէն իսկ վերջացած
են եւ գնահատանքի առարկայ եղած ընդհանրապէս իրենց շէշտուած հայեցիութեամբ,
պարգութեամբ եւ գեղեցկութեամբ: Աւելին՝ հայապատկան մասերուն վերանորոգու-
թիւնները, բաղդատած մեզի իրաւակից Յոյն եւ Լատին համայնքներու վերանորո-
գութեանց, եղան ամենէն նուազ ծախսալիցը եւ ամենէն արագը: Մեր բաժիններուն
վերանորոգութիւնները վերջնականապէս աւարտեցան 1983 թուականին, մինչ Յոյ-
ներ եւ Լատիններ ցայսօր կը շարունակեն իրենց վերանորոգութիւնները:

Տաճարի Հայ, Օրթոտոքս եւ Կաթոլիկ զուտ համայնքային սեփականութեանց
առընթեր, կան մասեր տակաւին, որոնք վերոյիշեալ երեք համայնքներու ընկերովի
սեփականութիւններն են, ինչպէս Գրիգորոսի Սուրբ Գերեզմանը, արտաքին մուտքի
գաւիթին սալայատակը (սկսելով մուտքի արտաքին արեւելեան եւ արեւմտեան երկու
դռներէն), Բոլորաշէնին սալայատակը, Պատանատեղոյն սալայատակը: Ասանց վե-
րանորոգութիւնը տակաւին չէ վերջացած: Չէ վերջացած նաեւ մեծ զմբէթի ներքին
վերջնական յարդարանքը, որուն չուրջ իրաւակից երեք համայնքներու միջև կան
տարակարծութիւններ որոնք կը սպասեն լուծումի:

Չեն կատարուած վերանորոգութիւնները Ղպտոց սեփական մասերուն, որոնց
չուրջ անհամաձայնութիւններ կան Ղպտոց եւ իրաւակից երեք համայնքներու միջև,
իր նորոգութեան կը սպասէ նմանապէս Յովսէփ Արիմաթացոյ մատուռը, որուն
սեփականատիրութիւնը եւ նորոգութեան իրաւունքը վիճելի կը մնայ Հայոց եւ Ասոր-
ւոց միջև:

Ի մօի ունինք հատորով մը գրի առնել Ս. Տեղեաց մէջ դարագլուխ յատկանշող
Ս. Յարութեան Տաճարի այս վերջին վերանորոգութիւններու պատմութիւնը, ուր
մանրամասնօրէն ներկայացուած ըլլան Տաճարին համաքրիստոնէական նշանակու-
թիւնը եւ պատմականը, մեր օրերու վերանորոգութիւնները ու այդ առթիւ ծագած
իրաւական վէճերը: Սակայն նախքան այդ, ընդառաջելով Ձերդ Բարձր Սրբազնու-
թեան հրահանգին, մեր ներկայ Տեղեկագրով կը ներկայացնենք պատմականը եւ ար-
ժէքն ու նշանակութիւնը այն պեղումներուն, որոնք կատարուեցան վերանորոգու-
թեանց առթիւ հայապատկան մասերուն եւ յատկապէս Ս. Լուսաւորիչ Տաճարի զոյգ
խորաններուն ետին գտնուող միջոցին մէջ: Ինչպէս նաեւ այն վերանորոգութիւն-
ները, որոնք կատարուեցան յարակից հայապատկան Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ Տաճա-
րին եւ անոր կից՝ Հանդերձից Բաժանման մատուռին մէջ:

ՊԵՂՈՒՄՆԵՐ

կը կասկածէինք թէ Ս. Լուսաւորչի արեւելեան պատին ետին պէտք է ըլլայ պարապ միջոց մը, որը եթէ կարենայինք ձեռք ձգել, Ս. Յարութեան ներս մենք պիտի ունենայինք թէ՛ մեր սեփականութեանց յաւելում և թերեւս նաեւ Հայապատկան ելքի մը կարելիութիւնը դէպի Տաճարէն դուրս:

Մեր այս կասկածը կը հիմնուէր հետեւեալ տուեալներուն վրայ. —

ա. — Ս. Աթոռոյ Միաբան հանգուցեալ Տ. Մկրտիչ Արքեպս. Աղանունի, իր Ս. Եւկրի Սրբավայրերու Աւանդութիւնները կրկասիրութեան մէջ, էջ 42, ունի այսպիսի յիշատակութիւն մը. —

«Ժողովրդային աւանդութիւն մը. — Ուղեգիրներ կը ծանօթագրեն թէ, ըստ ժողովրդային զրոյցներու, այս եկեղեցիին (Ս. Լուսաւորչի) հիւսիսային պատին վրայ աշակողմեան սեղանին մօտ նախապէս կար բացուածք մը, ուրկէ յստակ կերպով իբր թէ զԺոխքէն կը լսուէին պատիժի ենթարկուած տառապող հոգիներու հառաչանայ և աղաղակներու ձայները, բայց յետոյ այդ բացուածքը գոցուած է:»

Ուրեմն Ս. Լուսաւորչի աշակողմեան խորանին քովը կամ ետեւը պէտք էր ըլլային լքուած, մոռցուած տեղեր, որոնք կ'արժէր վերագտնել: Այդ մտածումով իսկ ձեռնարկեցինք և քննութեան մը ենթարկեցինք Եկեղեցւոյ կառոյցը:

բ. — Յատկանշական երեւոյթ մըն էր այն որ Ս. Լուսաւորչի Եկեղեցւոյ հիւսիսային պատը որ Դ. դարու կոստանդինեան պաղիլիքայի գետնայարկի պատն է, այժմեան Ս. Լուսաւորչի Եկեղեցւոյ հիւսիս-արեւելեան անկիւնին վրայ չէ ընդհուլուած Ս. Լուսաւորչի Եկեղեցւոյ արեւելեան պատին հետ (զոյգ խորաններու նիւթերուն պատը) որ ԺԲ. դարու յետագայ շինութիւնն է, այլ կը շարունակուէր անկէ անդին: Ուրեմն, հարց էր թէ մինչև ո՞ր կ'երկարէր այս պատը, արդեօք այդ պատը իր շարունակութեան մէջ կը չըջապատէր Ս. Լուսաւորչի խորաններուն ետեւ գտնուող ենթադրուած մէկ միջոց մը, բացուած մը:

գ. — Ատեն մը վերջ կըր լատիններ սկսան վերանորոգել Գիւտ ինչի այրը, անոր հիւսիսային ձեռակերտ պատին վրայ մօտ 70 ս. մ. խորութեամբ, կամարակապ նիւթ մը ուղեցին բանալ, իրենց հանդիսաւոր արարողութեանց պատն զայն զործածելու համար որպէս նիւթ իրենց հանդիսապետի աթոռին: Նիւթ կ'ստովին բացած էին երբ յայտնի դարձաւ որ ինչ Գիւտի այրին հիւսիսային պատին ետին կայ երկրորդ պատ մը, որ կ'ենթադրուէր ըլլալ Յ. Բ. Ա. դարու շինութիւն: Իսկ այդ նորագիւտ պատը հաստատուած էր ժայռեղէն հարթակի մը վրայ: Ուրեմն արդեօք նորագիւտ պատը հաստատուած էր ժայռեղէն տափարակ յատակով մը, այդ պատին ետին կը գտնուէր պարապ միջոց մը, ժայռեղէն տափարակ յատակով մը, արդեօք այդ միջոցը շարունակութիւնը չէ՞ր Գիւտ ինչի այրին, որ կ'ընդարարդեօք այդ միջոցը շարունակութիւնը չէ՞ր Գիւտ ինչի այրին, որ կ'ընդարարդեօք ձեռակերտ դէպի մեր Ս. Լուսաւորչի զոյգ խորաններու ետին: Այս մտածումներով մենք բողոքեցինք Լատինաց Բիւստոտիային և կեցնել տուինք նիւթին բացումը մինչև որ Հայոց Պատրիարքարանին և Լատինաց Բիւստոտիային միջև կնքուէր համաձայնութիւն մը բացուելիք այդ նիւթին կամ խորշին կապակցութեամբ, քանի որ մենք Գիւտ ինչի քարայրին հիւսիսային պատը կը նկատենք միջոցաւոր պատ մը մեր Ս. Լուսաւորչի Եկեղեցւոյ և Լատինաց Գիւտ ինչի այրին միջև: Քանի մը ժողովական նիստերէ և վէճերէ յետոյ, կնքուեցաւ համաձայնութիւն մը, որուն յատկանշական յօդուածն էր այն՝ որ վերոյիշեալ Ա. դարու պատին այն երեսը որ կը նայի Գիւտ ինչի քարայրին կողմը՝ Լատինաց սեփականութիւնն է, իսկ յետսամասը որ կը նայի դէպի Ս. Լուսաւորչի Եկեղեցին՝ կը պատկանի Հայոց, որով պատը կը նկատուէր Հայոց և Լատինաց ընկերովի սեփականութիւնը: Իրաւական տեսակէտէն նախապատրաստութիւն մըն էր ասիկա, մօտիկ ապագային, Ս. Լուսաւորչի Եկեղեցւոյ խորաններուն ետին մեր կատարելիք պեղումներուն, որով մենք բանիւ և գործնականապէս սեփականատէրը եղանք ոչ միայն այդ պատին յետսամասին, այլև ինչ Գիւտի քարայրին ամբողջ հիւսիսային ձեռակերտ պատի յետսամասին:

դ. — Մեզի մեկնակէտ ունենալով վերոյիշեալ տուեալները, յարմար նկատեցինք սերտել Ս. Լուսաւորիչ Եկեղեցւոյ պատմական-ճարտարապետական դրոյթը, որմէ թերեւս կարելի ըլլար եզրակացնել թէ Ս. Լուսաւորիչի զոյգ խորաններուն ետին (աւելի ճիշդ՝ պիտի ըլլար ըսել արեւելեան պատի ետին) իսկապէս կար բացուած, միջոց մը: Այս կապակցութեամբ մենք ի ձեռին ունէինք հետեւեալ պատմական տուեալները. —

Ս. Լուսաւորիչ Եկեղեցին գետնայարկն է Դ. դարուն շինուած կոստանդինեան պաղիլիքային: Անոր երկու կողմի՝ հիւսիսային և հարաւային պատերը այդ պաղիլիքային կեդրոնական նաւին (Nave) երկկողմանի սիւնաշարերուն հիմնախարիսի գետնայարկի պատերն են^(*): Այդ պաղիլիքան շինուած էր մեր այսօրուան Ս. Լուսաւորիչ Եկեղեցւոյ տանիքին վրայ, արեւելքէն արեւմուտք դիրքով, խորանը՝ արեւմուտք, իսկ մուտքերը՝ արեւելակողմ:

Հարց է թէ որքա՞ն էր տարածութիւնը կոստանդինեան պաղիլիքային: Յիշեալ պաղիլիքան իր կեդրոնական նաւուն քով (որ կը համապատասխանէր այժմու Ս. Լուսաւորիչ Եկեղեցւոյ լայնքին) ունէր նաև 4 թեւեր (aisle), երկուական թև իւրաքանչիւր կողմ: Որքա՞ն էր լայնքը այդ թեւերուն, և հետեւաբար որքա՞ն էր ընդհանուր լայնքը կոստանդինեան պաղիլիքային: Այս հարցով, լուստարանող տուեալ մը եղաւ Ս. Լուսաւորիչ Եկեղեցւոյ հարաւ-արեւմտեան կողմը կոստանդինեան պատին կտի գտնուող Ս. Յարութեան Յոյն Միաբանութեան ճաշարանը և անոր գետնայարկը, որ կ'իյնայ Գողգոթայի խաչելութեան սրբավայրին ճիշդ ետին: Այդ տեղ կատարուած պեղումները — Յունաց Պատրիարքարանին կողմէ — ցոյց տուին որ այս ճաշարանին և անոր գետնայարկին երկու կողմի կոստանդինեան Դ. դարու պատերը (անոնցմէ մէկը արդէն մեր Ս. Լուսաւորիչի հարաւային պատի միւս երեսն է) և անոնց միջև եղած միջոցը ճշգրիտ կը համապատասխանէ կոստանդինեան պաղիլիքայի հարաւային առաջին թեւին չափերուն, իսկ անոր յարակից Եթովպական Չորս կենդանեաց մատուռի երկու կողմնակի պատերը կը համապատասխանեն կոստանդինեան պաղիլիքայի հարաւային երկրորդ թեւի չափերուն: Ուրեմն հարաւէն գտնուած էր կոստանդինեան պաղիլիքայի սահմանագիծը:

Անդրադառնալով հիւսիսակողման սահմանագծին, անկապ պէտք է ունենար նոյն չափը ինչ որ հարաւայինը ունէր, ու կը կարծուի թէ Ս. Լուսաւորիչ Եկեղեցւոյ տանիքին հիւսիսակողմը գտնուող Հապճշաց վանքի հարաւային պարիսպը և անկէ քիչ անդին գտնուող Ղպտոց մայր վանքի հարաւային արտաքին պատը (որոնք զուգահեռ կ'ընթանան Ս. Լուսաւորիչի հիւսիսային կոստանդինեան պատին) հաստատուած պէտք է ըլլան կոստանդինեան պաղիլիքայի հիւսիսային առաջին թեւին հիմնապատերուն վրայ և այս երկու պատերուն միջև ինկող փողոցի լայնքը կը համապատասխանէ կոստանդինեան պաղիլիքայի հիւսիսային առաջին թեւին չափերուն, իսկ անոր զուգընթաց հիւսիսային երկրորդ թեւը արտաբանօրէն պիտի ունենար առաջինին հետ նոյն չափերը: Որով կոստանդինեան Տաճարի լայնքը գտնուած կարելի է համարել:

Արեւմուտքէն կոստանդինեան պաղիլիքայի սահմանը յայտնի կը դառնար Ս. Յարութեան Տաճարի Յունաց քաթօլիքոնին մէջ կատարուած պեղումներով, որուն խորանին կիսաբոլոր ճիւղին տակ գտնուեցան կոստանդինեան պաղիլիքայի խորանին կիսաբոլոր ճիւղին աւերակ մնացորդները:

Իսկ կոստանդինեան պաղիլիքային արեւելեան սահմանը կը մնար անձանօթ: Զայն գտնելու համար ուրեմն պէտք էր անդրանցիլ Ս. Լուսաւորիչ Եկեղեցւոյ տ-

(*) Ըստ ճարտարապետ-պատմաբան Հայր Գունոյին, Ս. Լուսաւորիչի հարաւային պատը աւելի հին ծագում ունի: Անկապ Բ. դարուն շինուած Ազրիանոսեան տաճարի գետնայարկի պատն է որ յետագային (Դ. դարուն) կոստանդինոսի կողմէ վերստին դորձածուած է իւրեք իւր Բրիտանեական Տաճարին — պաղիլիքին — գետնայարկի պատը:

բեկելակողմի երկու խորաններու նիւթերէն ու պատէն տնդին ուր հաւանաբար պիտի գտնուէր տարածութիւն մը որ ըլլար կոստանդիանոսի պազիլիքային գետնայարկին շարունակութիւնը և արեւելեան սահմանածայրը նոյն պազիլիքային:

Այստեղ որպէս ծանօթութիւն մեր ընթերցողներուն, յիշենք որ կոստանդինեան պազիլիքան աւերուեցաւ Պարսիկներուն կողմէ Է. դարուն, վերաշինուեցաւ Մօսես-տոս Պատրիարքին կողմէ և ապա, 18 Հոկտեմբեր 1009ին, վերջնականապէս կործանեցաւ Եգիպտոսի Հաքիմ Խալիֆային կողմէ: Անոր կեդրոնական նաւի գետնայարկի Դ. դարու կոստանդինեան պատերը սակայն զերծ մնացին աւերումէ և յետագային, ԺԲ. դարուն, այս պատերը վերադարձուցան ներկայի Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցոյ կառոյցին մէջ, որպէս անոր հիւսիսային և հարաւային պատերը: Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցոյ քառասուն, զմբէթաւոր կեդրոնական մասը, տանիքը, էջքի սանդուխներն ու արեւելեան պատը, խորանի զոյգ նիւթերով, ԺԲ. դարու կառոյցներ են:

Ե. — Այս տուեալներու հիման վրայ պէտք էր քննել նաև Ս. Լուսաւորիչի զոյգ խորաններուն ետին մեր ենթադրած բացուածին վերնամասը, տանիքը: Արդեօք այնտեղ կայի՞ն խորունկ հիմերով ծանր կառոյցներ և զտանք որ այդ մասին մէջ կար յատկանշական չափերով քառանկիւն հողաշերտ մը, որուն չափերը յետագային ալ տեսանք որ ճշդիւ կը համապատասխանէին մեր կողմէ պնդուած մասերուն տարածութեան չափերուն, իսկ ծանր և խոր հիմերով չէնքերը կը գտնուէին այդ տարածութեան շուրջը միայն, իսկ անոր վրայ հաստատուած էին եթովպական Տէյր ըլ Սուլթան վանքի խուցերը, որոնք հասարակ, անկանոն խճիթներ էին և չէին ենթադրեր խորունկ հիմեր: Անոնց հաւանական բարձրութիւնը Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցոյ յատկէն մօտ 12-15 մէթր պէտք է ըլլար: Հետեւաբար մեր պնդելիք մասերուն մէջ մենք պէտք է ունենայինք թէ՛ ի տարածութեան և թէ՛ ի բարձրութեան միջոց մը:

Այս տուեալներու հիման վրայ, կատարուելիք պեղումներու հարցը ներկայացուցինք Զերդ Բարձր Սրբազնութեան 1970 ի Սեպտեմբերի սկիզբներուն և ստացանք Զերդ Սրբազնութեան հաւանութիւնը:

Ս. Տեղեաց մէջ Հայ, Յոյն և Լատին իրաւակից համայնքներէն որեւէ մին երբ այսպիսի արտակարգ ձեռնարկ մը կը կատարէ, անհրաժեշտ է որ ունենայ հաւանութիւնը իրաւակից միւս երկու համայնքներուն: Հետեւաբար 11 Սեպտ. 1970ին գուժարուած երեք իրաւակից համայնքներու մէկ նիստին, պեղումներու հարցը ենթարկուեցաւ նաև անոնց նկատառման, հետեւեալ քանձեւով. — «Հայ համայնքին յատուկ սենեակ մը կ'ուզենք կերտել Ս. Լուսաւորիչ խորանին ետև, որ պիտի գործածուի իբրև պահեստարան Ս. Յարութեան Հայոց գոյքերուն»:

Մեզի իրաւակից Յոյն և Լատին համայնքները վէճերէ յետոյ հաւանեցան, պայմանաւ որ մեր Ուշաթափման մատուռին մէջ գտնուող զգեստներու դարակները վերցուն և զետեղուին այդ սենեակին մէջ: Հաւանեցանք, և սակայն Յոյներ և Լատիններ ուզեցին որ տեղւոյն վրայ նոյն իմաստով համաձայնագիր մը խմբագրուի և ստորագրուի մեր կողմէն, ինչ որ կատարուեցաւ: Մեր կողմէ դարձուածք մըն էր եղածը, գործը սկսելու համար պարզապէս:

(Շարունակելի՛ 1)

ԿԻԻԲԵՂ ԵՊՍ. ԴԱԲԻԿԵԱՆ

ՎԵՐԱՅԻՒՄՈՒ Ս. ՅԱՐՈՒԲԻԱՆ ՑԱՃԱՐԻ
ՎԵՐԱԳՈՐԳՈՒՄԵՆ

Յեռ Դարսիւն.— Սիոնի յաջորդ քիւով կը հրատարակենք Յեռ Ս. Յարութեան Ցաճարի ընդհանուր յառակագիծը, պեղումներու յառակագիծերն ու ցորգութեանց հեռ կապ ունեցող նկարներ: